

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Naučni skup Književno djelo Ćamila Sijarića,
[Sarajevo, 15. i 16. april 2002.]: Scientific Meeting
Ćamil Sijarić's Literary Work**

Lešić, Zdenko; Martinović, Juraj

2003.

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/825>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CXXI

Odjeljenje za književnost i lingvistiku ANUBiH
Knjiga 10

NAUČNI SKUP

KNJIŽEVNO DJELO
ĆAMILA SIJARIĆA

Uredili
Zdenko Lešić
Juraj Martinović

SARAJEVO 2003

SIJARIĆEVA TODORA

Hanifa Kapidžić-Osmanagić

Upitan hoće li čitalac uvijek biti u stanju da primi njegovu književnu besjedu, Ćamil Sijarić je u jednom intervjuu odgovorio: "...Svaki čitalac ima svoju literaturu, pa prema tome i pisac svoje čitaoce, i nikad sve i svakoga". "...čitaju ga, reći će on, oni koji u (njegovim) tekstovima nalaze potvrdu nečega u sebi, nečega što je ... baš tako moralo biti, nečega što je i njihovo iskustvo; izvan rama toga (...) iskustva literatura i ne ide, niti može da ide..."

Sa svoje strane, Midhat Begić pisao je: "Na Sijarićevu riječ se treba navići kao na zrak koji se udiše (...). Treba se uskladiti, kao pisac što svoj govor priugotovi za dugu putničku priču". Po njemu, za Sijarićevo pričanje treba "uhvatiti korak". "Smeta najviše raskorak između našeg bića i naše kulture" (*Sijarićevo umijeće*).

Ćamil Sijarić nije u studentskom i poststudentskom dobu bio moj pisac. Na dugo vremena privukao me bio jezički i književni eksperiment, a ja ga u Sijariću tada nisam našla. U meni kao čitaocu, očigledno nije bilo saglasja sa duhom i oblikom književnosti ovog pripovjedačkog barda. Ali mora da sam se u međuvremenu – tom dugom-kratkom ljudskom međuvremenu – nečeg zasitila i ka nečemu otvorila. Stoga bih dopunila čitalačke uslove iz Sijarićevog intervjuja: mogućnost prijema oblika jedne književnosti zavisi od totalne životne formacije čitaoca, koja se kroz život mijenja i dopunjuje: pa onda i od životnog doba receptora. Možda sam za duge staze Sijarićeve proze danas uhvatila korak. No šta je bliže našoj mogućnosti prijema Sijarića, naše biće ili naša kultura?

U prozi, ali u prvom redu u pripovijetkama Ćamila Sijarića kao da sam danas susrela Šeherzadu, onu čija priča ne prestaje, a podstaknuta glad i žeđ za njom stvara se samom pričom. Šiknulo zadovoljstvo teksta učinilo je da pripovijetke iščitam u jednom dahu, iznenađena raznovrsnošću ma-

terije, usrećena, i pored razlika po etapama, istim umijećem pripovijedanja i silinom i ljepotom jezika. A uz referencu na mudru istočnjačku pripovjedačicu, koja priču veze u borbi za goli život, u meni traje i odzvanja čudesna duga pripovijetka *Sablja*.

Sa svoje strane Ivo Andrić, odajući počast istoj to Šeherzadi, u svom štokholmskom govoru prilikom dodjele Nobelove nagrade, piše:.

”Svak priča svoju priču po svojoj unutarnjoj potrebi, po meri svojih nasleđenih ili stečenih sklonosti i shvatanja, i snazi svojih izražajnih mogućnosti; svak snosi moralnu odgovornost za ono što priča, i svakog treba pustiti da slobodno priča”.

A pošto smo, barem od strukturalističkih vremena, svjesni koliko su procesi pisanja i čitanja povezani, koliko je pisac čitalac a čitalac pisac, onda i Andrićevu misao možemo eksplicirati i u odnosu na onoga ko, dušom i srcem, čita: ”Svak čita svoju priču po svojoj unutarnjoj potrebi...”

Todora

U sadašnjoj fazi svog čitalačkog življenja, mogla bih reći: najviše mi se dopala *Sablja*, ali najviše me i najdublje kosnula *Todora*.

Pripovijetka *Todora* radnjom je smještena na sami kraj Drugog svjetskog rata na našim prostorima i na neposredni, teški i složeni porat. Žensko čeljade, današnja čitateljka, ne može čitati *Todoru* a da se ne zagrcne od jecaja: glasnih ili zatumljenih, ili samo onih prenesenih u sanje. Todora je žrtva masovnog njemačkog ratnog silovanja u svome selu, koje joj je usadilo čedo u utrobu. To pisac izlaže u kratkoj retrospektivi. Ali Todora je dvostruka žrtva: selo je odbacilo baš zbog tog posebnog zlostavljanja, ali i zbog posljedice koja raste svakodnevno, a koja može zadesiti samo ženu.

Selo izopćuje Todoru, prolazi pored nje kao da je postala utvara; ona sama gladije da ne bi ni izlazila iz kuće po namirnice i da se ne bi susretala sa svojim učinkovitim pretvaranjem u sjenku.

Seljani kuću zaobilaze, a seljačići pred njom uzvikuju: ”Švapče”!

Todora rađa dječaka zelenih očiju, dok su njene, kao i oči svih stanovnika sela crne. I dječak je obilježen. Kada se i mati i dijete razbole, poneka seoska žena krišom noću obiđe kuću i stavi na njihova vrela čela obloge. Kad dječak umre, Todora sama samcata kopa mali grob uz grob svoga oca i sahranjuje sina.

Seoski pisar, mali grbavac, jedini zalazi u Todorinu kuću i donosi joj nešto namirnica za poslijeratne bonove. Ali on je odnekle drugo, nije iz se-

la Kladnice. Pisar će Todorinoj kući dovesti i vajara Martina, takođe iz nekih drugih krajeva, koji prema njenoj glavi treba da izvaja bistu njenog oca Radula, što je herojski poginuo u svojoj kući bacivši na njemačke vojnike vodu koja je ključala na njegovom ognjištu. Ali u selu niko ne pominje da je prije toga, i prije sopstvenog martirija, sama Todora bacila ćebe na vizir njemačkog tenka i tako ga uništila. Tenkom se selo sada ponosi, sa njega se drže poslijeratni govori, ali priznanje ne može biti upućeno onoj koju je sama sudbina gurnula u stranu.

No gornja čitateljka plače zbog nečeg drugog, što pisac magistralno dočarava: u duši Todorinoj nema ni traga osude stava sela prema njoj, a kamoli i primisli na pobunu. Svemoćni patrijarhalni moralni kodeks usađen je u samo njeno biće, taj zakonik je ona sama, do tančina ga razumije i osjeća, čak i brani. Žrtva je istovremeno ispunjena osjećanjem svoje nevinosti i možda baš zbog toga u njoj se ne rađa ni primisao o samoubistvu: i samoubistvo bi bilo pobuna, a od nje u Todori nema ni traga. Osim toga, Todora se pretvorila u potpunu pasivnost, svaka akcija koja bi morala potaći iz njene odluke onemogućena je iznutra. Todora će roditi, jer roditi se mora; njegovaće i hraniti dijete, jer majka je i majka ne može drukčije; sahraniće ga kad umre jer i sahraniti se mora.

Svoj stav prihvatanja odluke sela Todora brani pred pisarem i pred Martinom, i to su najdirljiviji dijelovi Sijarićeve priče:

Ne umijem ti kazati što bih htjela da ti kažem. Sem toliko: selo bi se rastužilo kad bih tražila da me primi; ubila bih ga time. Ražalostila bih ga. Radije bi u zemlju potonulo nego da od mene čuje takvu riječ. A i ja bih prije potonula nego što bih rekla: primite me, ne gledajte me kao da sam mrtva!

Neizmjenjivi nepisani moralni zakonik u Todori opstaje iz ljubavi prema selu, prema svojim; i iz stida i zazora od teške riječi.

A selo riječ zamolbe od Todore ne očekuje upravo zato što je ona Radulova Todora, "jedna po jedna" u selu, uzorita po svemu, pri njemačkom napadu na selo hrabrija od svih. Svojim prihvatanjem izopćenja – koje je jedna još viša hrabrost! – Todora potvrđuje baš takvu, raniju Todoru. I u najcrnijoj tragediji Todora ostaje moralno viša od ostalih.

Neka druga djevojka iz istog sela, drukčija od Todore, običnija, možda bi u analognoj situaciji našla modus vivendi sa svojom okolinom. Ali ona bi bila mješanac, moralni bastard, rezultanta kompromisa sa zakonima se-

la. Nešto bi izdala, nečeg se odrekla da bi nešto dobila. Ili bi našla snage da napusti selo i potraži život izvan njega. Takva u svakom slučaju ne bi istrajavala u svijetu pasivnog herojstva u kome se našla i nastavila da živi Todora. Todora nosi u sebi uznositost tragične junakinje, koja, naizgled paradoksalno, rezidira u njenoj totalnoj pokornosti i pasivnosti.

Napuštajući pripovijedanje u prezentu, u brzom letu iznad kasnijih događaja, autor kazuje da je i Todora ipak otišla iz sela. Otišla je sa Martinom i udala se za njega; ali i da je umrla! Nije mogla Todora preživjeti daleko od svog sela. I odbačenju, život prikazuje u selu bio je jedan modalitet življenja sa svojim. Na drugom mjestu nije mogla opstati. Pisar, koji se ispostavlja i kao pisac, koji je takođe napustio selo, ostavio je hroniku o Todoru, koju seljani čitaju, u kojoj objašnjava djevojčin lik:

Nije mogla bez svojih – baš zbog toga što su je odbacili; baš zbog toga što je bila kao i oni. Ona ćutnja među njima bila je jezik među njima, kojim su zborili da su jedno.

Upravo ovo objašnjenje ukazuje na svu dubinu Sijarićevog naizgled brzog psihološkog portretiranja Todore. Da nije bila odbačena, možda je mogla opstati na drugom mjestu. Samo je spontanim i polaganim "oprostom" i ponovnim prihvatanjem od strane sela mogla ta duša početi zacjeljivati. Ili bar opstajati na strašnom mjestu gdje Todoru sve podsjeća na njenu višestruku traumu i tragediju, gdje žive svjedoci njenog martirija; ali i cjelokupnog njenog života. Seljaci joj ne praštaju jer u njihovim jednostavnim dušama ne postoji imaginarno mjesto gdje bi mogli smjestiti takvo biće: mada bez svoje krivnje, Todora je postala instrument totalnog povređivanja zakona zajednice; njena povreda se ne može ispraviti i ona stoga postaje zabranjena za kontakte, osoba tabu. Ali i biće pod tabuom je svoje među svojim i mogućnost detabuiziranja postoji i za njega, makar samo u domenu iracionalnog i teorijskog. I nadu nultog stepena nazivamo nadom. I takva, ona može da podržava mogućnost jednog življenja.

Pisar će svojoj junakinji darovati jednu zakašnjelu, a opet simboličnu pravdu. Martin, koji dugo nije bio u stanju da izvaja Radulovu glavu i koji je od posla odustao jer mu nije mogao prodrijeti u dušu (što je prilika piscu da progovori o uslovljenostima i mogućnostima umjetničkog stvaranja) – javlja selu da je završio glavu, koja će biti svečano postavljena pred Radulovom i Todorinom kućom. U trenutku podizanja platna sa mramorne glave, okupljeno selo će se suočiti sa glavom Todorinom. Umjetnik

je kroz Todorine crte izvajao Todorinu dušu, koja je u stvari i duša Radulova, a sigurno u nečemu i duša onog najboljeg što je to selo iznjedrilo. I crte su iste: pa onda: Radul ili Todora? Ipak Todora: "Imala je nešto u sebi što mogu da imaju samo žene", kazuje pisac, ne ulazeći dublje u psihičku sadržinu koju to "nešto" prepokriva. Todoru je uspio načiniti Martin, zaljubljen upravo u tajnu te beskrajne duše. Selo zaprepašteno šuti, glas se ne čuje, a svakako se više neće ni čuti. Opet je šutnja sela sudbina Todorina, ali sada je to šutnja prihvatanja, oprosta, i, možda, kajanja. Seljani se tek sada prisjećaju Todorinog ratnog herojstva i one prave Todore. Oprost je dakle moguć, ali posmrtno. Todora od bijelog mramora ostaće zauvijek među svojim.

Postoji djelimična analogija između Todore koja ne može opstati izvan svoje životne sredine, ma i pretvorene u pakao, i simbolične sudbine Sijarićevog hрта iz pripovijetke *Hrt*. Izdvojen iz svojeg mjesta življenja na kome su se jedinom mogle razvijati sve njegove životne snage i ispoljavati njegove komparativne životne prednosti u odnosu na druge pse, tornjake i ovčare, Sijarićev hrt propada i ugiba. Njegova nemogućnost adaptiranja na drugom mjestu univerzalno je uslovljena. Todorina je takva partikularno: drugdje se ne može prilagoditi življenju jer je od pravih svjedoka svog življenja odbačena. Ali i pored toga, Todora je Sijarićev simbolički "hrt", kao što je i taj "hrt" Todora. Samo što Todorin lik priziva dubinska psihoanalitička podastiranja, kojima pisac ne pristupa, ali ih ostvarena dubina lika omogućuje.

Todora – to sam ja

Ali ovu čitateljku u ovom trenutku u prvom redu privlači nešto drugo. Kroz psihoanalitičke dubine priče čini se kao da izniče i kao da se nazire Ćamil Sijarić – feminist. Ili Sijarić koji, bila to njegova svjesna namjera ili ne, može biti i tako označen. Ipak, feminizam svakako nije stav koji bi se prema cjelini Sijarićevog pripovjedačkog, ali i romanesknog djela, mogao pripisati ovom piscu. Ćamilova junakinja je najčešće pasivni receptor postojećeg svijeta, koji joj je suštinski nesklon, pa je takva i njegova Todora, barem ona nakon tragedije. Njegova težakinja je borac kada je događaji na to natjeraju (Rakita, Jaglika). Njegova "orijentalka" je totalna pasivnost, žrtva čak i svoje seksualne pobune i strasti kojoj je podlegla kao fatalnosti, od koje obolijeva i kroči prema smrti zbog psihičkog konflikta u sebi, u sukobu između kanona reda i strasti kao totalnog anti-reda. Ta-

kva, kadinica iz *Sablje* je samo jedan neindividualizirani ženski tip, dok je udovica iz istoimene priče razrađena i individualizirana: ona je histerična uspaljenica, koja, baš zato što ne razumije sebe, što ne dozvoljava sebi da podlegne pred nagonima a protiv običajnosti, donosi nesreću i sebi i onima oko sebe. Sarajka koja se iz ljubavi udaje u Korita, vraćena u Sarajevo i ostavljena, nalazi međutim snage da odbije bračnu kupovinu zbog dućana koji nasljeđuje i ponovo će se udati iz jedne druge vrste životne logike: nalazeći ravnotežu između onoga što joj se nudi i onog što ona može ponuditi, u nekoj vrsti kasnog životnog realizma koji vodi računa o pravičnosti i ljudskosti (pripovijetka *Gdje su ona prava vrata?*). U drugim prozama, ženska pobuna ne seže dalje od samoubistva (*Snaha*). U "romanu baladi" *Konak*, za dva-tri tragična ženska orijentalna lika nema drugog izlaza osim smrti, dok ostale "ropkinje", puštene iz harema, postaju u svome totalnom nesnalaženju u životu izvan haremskog praga, prelak i groteskan plijen grabljivaca.

Ćamil Sijarić prikazuje tragične ili nelake sudbine svojih ženskih likova, jer je takve pronašao u svijetu na koji se njegova pripovjedačka imaginacija oslanja. Oni su proizvod realističkog vida njegove inspiracije. Čini se da je ličnost Sijarićeve Todore drugačija. I ne samo zato što je opisana nepravda prevelika, a unutarnja izuzetnost lika neuobičajenog intenziteta. Pitanje od Todore prelazi na pisca. Da li je Sijarić čovjek koji je patrijarhalne zakone osjećao iznutra, zato što su ga oni, bilo kad u životu, utemeljivali; ili je do ovakvog psihološkog vinuća pri predodžbenju Todornog lika dospio svojim dubinskim saživljavanjem sa ljudskim likom junakinje, vlastitom osjetljivošću na nepravdu i smislom za pravdu. Odgovor na ovakva pitanja vjerovatno je višestruk. Piščevi ženski likovi mahom su žene žrtve. Ali ovu ženu žrtvu Sijarić najdublje individualizira, doseže reklo bi se najdalje u bit njene tragike i kao da je najtananije i najtrajnije u njoj. Tradicionalno shvaćeni ženski "misterij", ono nešto "samo žensko", i ovdje opstaje, ali je pomjeren veoma daleko, opstao samo u pojavnom vidu vizuelnog umjetničkog djela. Todora je utemeljena kao ljudsko biće i kao žena, jednog prostora i jednog tragičnog trenutka postojanja na tom prostoru. Reklo bi se da Todora zahvata u najdublje zakutke Sijarićevog sopstvenog ljudskog lika. Znano je iz kakvih je sve razloga Flaubert izjavljivao: "Madame Bovary – to sam ja". I Sijarić je u Todoru unio svu svoju pripovjedačku vještinu i sve svoje ljudsko, moralno utemeljenje. Možda je i on u povodu svoje junakinje mogao zabilježiti: "Todora – to sam ja"!

Ćamil Sijarić je opisao i sugerisao tvrdi patrijarhalni zakonik, interioriziran u samoj njegovoj nevinoj žrtvi, sa stvarnom spisateljskom maestrijom. Njegova Todora pod tim suptilnim a moćnim perom uzdigla se u svojoj tragičnoj veličini do antičkih dimenzija. Pisac je svoj lik pronašao u jednoj tragičnoj istorijskoj situaciji svoje domaje, na fonu patrijarhalnog Balkana, a ostvario ga je sredstvima književnog moderniteta dvadesetog vijeka. Ali njegov lik podario mu je, sa svoje strane, akcente i domete najčišćeg evropskog klasicizma. Ponekad se zaboravljaju i takve Sijarićeve književne dimenzije.

